

VERENIGING
Vrienden
van
Sonsbeek

De Vereniging Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaar van de parken, de Gemeente Arnhem. Het doel van de Vereniging is in woord en daad mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. De Vereniging Vrienden van Sonsbeek ondersteunt het Bezoekerscentrum Sonsbeek financieel met een vaste bijdrage per lid.

De contributie per lid bedraagt per jaar:

voor particulieren € 12,50, voor verenigingen € 35,-
voor bedrijven € 50,-; Bankrekeningnummer: 40 63 33 505 t.n.v
Vrienden van Sonsbeek.

Bestuur Vereniging Vrienden van Sonsbeek:

Hendrik Broekhuizen (voorzitter) tel. 442 62 12,
Luuk Broer (secretaris) tel. 442 49 56,
Kees Hoogendijk (penningmeester) tel. 445 84 08,
Loes Prakke (ledenadm/promotie) tel. 443 34 95,
Tjada van den Eelaart-de Sitter (schouw/gidsen/website)
tel. 445 50 98, Koos de Vos (educatie) tel. 363 49 71.
Adviseurs: Joop Morsink (historie),
Jeroen Glissenaar (Stadsbeheer),
Jeroen Voskuilen (Bezoekerscentrum).

Ledenadministratie:

Vereniging Vrienden van Sonsbeek per adres
Bezoekerscentrum Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem,
Telefoon: 445 06 60, Email: info@parksonsbeek.nl
Website: www.parksonsbeek.nl

De Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek wil bezoekers bewust maken van de mooie groene kanten van Arnhem. Dit gebeurt door het organiseren van tentoonstellingen, excursies en evenementen. Het bezoekerscentrum levert informatie over de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem en het is een goed startpunt bij een bezoek aan de parken.
Website: www.bezoekerscentrumsonsbeek.nl

Bestuur Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek:

Leo van der Meer (voorzitter), Bart Beukema (secretaris),
Marijke de Bruïne (penningmeester), Jaap Nieuwenhuis,
Aaltje Koopman, Wim Roddenhof.

De foto op de voorpagina van de Kleine Waterval nam Sophia Mooldijk op 1 februari 2006. De dag van de bevroren mist in Sonsbeek.

Tijdloos Sonsbeek

In 2012 opent het Nationaal Historisch Museum in Arnhem haar poorten. De komende vijf jaar zal Nederland kennis maken met de canon. Provincies en gemeentes haken daarbij aan. We moeten nu een Arnhemse canon opstellen. Sonsbeek zal daarin zeker niet ontbreken. Het ontstaan en karakter van de stad zijn toch voor een belangrijk deel bepaald door Sonsbeek. De activiteiten aan de Sint Jansbeek in de middeleeuwen en de aankoop van het landgoed in 1899 zijn bepalende gebeurtenissen in de Arnhemse geschiedenis. Arnhem bestaat volgend jaar 775 jaar en dat kan de aanleiding zijn voor het lanceren van de canon. Ik zie het helemaal voor me: in het Bezoekerscentrum opent de minister een prachtige tentoonstelling, de molenaar vertelt daarna buiten over de belangrijke rol van de Witte Watermolen en in Sonsbeek wordt men historisch rondgeleid: het Lorentzmonument, de Witte Villa, de waterval, de Theepit, de ijskelder, de Steile Tuin, het Ronde Weitje, de Belvédère, de anekdotes voeren de boventoon. Als vanzelf beginnen de deelnemers hun persoonlijke Sonsbeekervaringen te vertellen. Dit wordt vastgelegd op de website Tijdloos Sonsbeek. Ook in Nijmegen, Den Haag en Amsterdam wordt erkend dat het terecht is dat Arnhem de plek is geworden van het Nationaal Historisch Museum. De minister kan weer rustig slapen. Sonsbeek heeft, zoals wel vaker, Arnhem weer op het juiste spoor gezet.

Bob Roelofs

DE WITTE WATERMOLEN

Het molenhoofd slokt gulzig naar het water
Dat uit de Vale Ouwe komt gedaald
En langzaam gaat het binnenste bewegen
Luid knersend perst het goudstof uit het graan

Dit reuzenlichaam, als een groot theater
Waar om applaus noch lofzang wordt gemaald
Neemt kiemen in, haast aan de dood ontstegen
En zal nieuw leven uit de rotsen slaan

De ingewanden kreunen onder krachten
Die klatergoud en roem te boven gaan
Het lichaam steunt als had het duizend klachten

Maar taalt niet naar een arts; zijn levensbaan
Is dienstbaar om het goud waarop wij wachten
Het stof, begin en eind van ons bestaan

Cees van der Pluijm

Vijftien jaar wachten op kunstmatige produkten die niet van de natuur houden

Op weg naar Sonsbeek 10

In de aanloop naar de tiende Sonsbeektentoonstelling in 2008 kijken we elk kwartaal waarin dit Infobulletin verschijnt terug naar één van de voorgaande exposities.

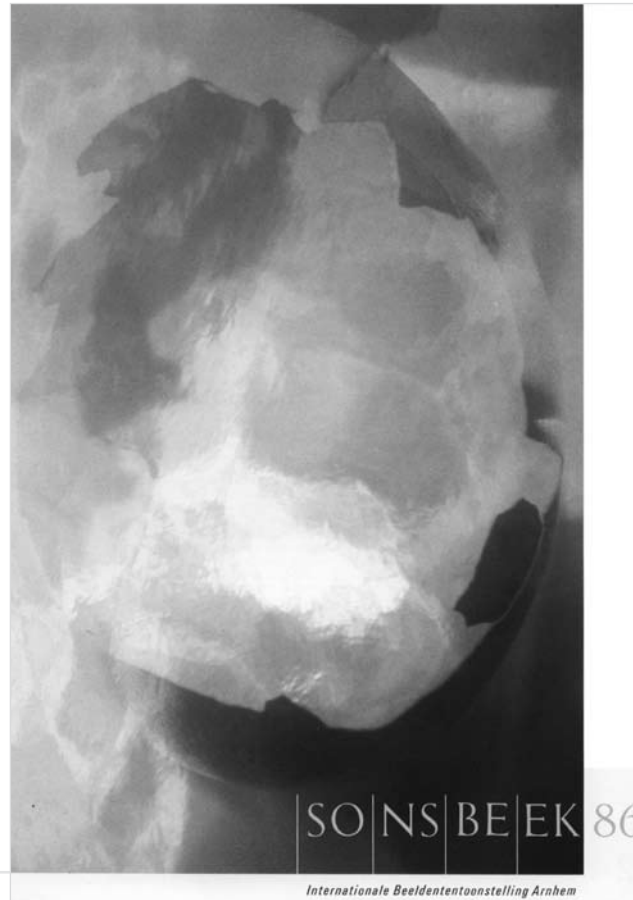
Dit keer Sonsbeek 1986, met als artistiek directeur Saskia Bos. De jury selecteert 48 kunstenaars en 100 werken. Deelnemers onder andere Luciano Fabro, Mario Merz, Panamarenko, Joseph Beuys, Deacon, Wiek Röling, Niek Kempers, Ger van Elk, Armajani, Claes Oldenburg en de architecten Benthem en Crowwel.

Het jaar 1986: nucleaire ramp in Tsjernobyl, Oosterschelde in gebruik, president Olof Palme van Zweden vermoord, Evert van Benthem wint Elfstedentocht, Henry Moore, Joseph Beuys en Mart Stam (stoel zonder achterpoten) overlijden. Elton John zingt Nikita, Falco Jeanny, Europe stort The final countdown over ons uit en Sam Cooke zingt juist over een Wonderful world.

'Revolutionair' noemt directeur Saskia Bos, die de Sonsbeek in 1986 voor haar rekening neemt, de tentoonstelling waarvoor Wim Beeren vijftien jaar eerder tekende. Dit 'Sonsbeek buiten de perken' uit 1971 kreeg een lange nagalm doordat de vernieuwing die Beeren introduceerde pas achteraf erkenning kreeg. Wat niet wegneemt dat er ook terechte kritiek was geleverd: het volstrekt elitaire van door gans Nederland verspreide locaties, teveel 'ouwe koek', geen representatief beeld van eigentijdse werken en weer eens weinig communicatie met het publiek. Pierre Janssen raakte destijds precies de gevoelige snaar. 'Buiten de perken' mocht provocerend, verwarrend en uitnodigend zijn geweest, de toelichting erbij ontbrak. En zo iets kan met recht miskening van je publiek worden genoemd.

In glazen paviljoens

Saskia Bos gaat het in 1986 allemaal heel anders aanpakken, kondigt ze aan. Brekend met het verleden wil ze veel meer beelden binnen, dat wil zeggen in transparante paviljoens en kassen.

Want kunstwerken zijn kunstmatige produkten geworden 'die zich niet aan de natuur aanpassen, laat staan erin opgaan', schrijft ze in de brochure bij de catalogus. De ten onrechte door politiek nogal eens verguisde burgemeester J. Drijber meldt in een voorwoord: 'De zoekende en onderzoekende kunstenaar (...) draagt bij tot de vitaliteit, waaraan onze maatschappij zo'n behoefte heeft.'

Affiche en huisstijl Sonsbeek 86. De hoofdletter met schreef mag weer maar de komma voor het afgekorte jaartal blijft weg. Het ontwerp is van Anthon Beeke & Associates. Deze keer een mooi uitgevoerde catalogus die opnieuw uit twee delen bestaat. Deel één met kunstbeshouwingen en met beschrijvingen van de exposanten en hun werk, tekst nederlands en engels, geproduceerd voor de start van de tentoonstelling. Deel twee, met kleurenfoto's van de objecten op de tentoonstelling, verscheen een paar weken na de opening.

Wiek Röling – Paviljoen (1986)
 Dit prachtige glazen paviljoen dreef in de Grote Vijver van Sonsbeek. De hoogte was de helft van de breedte zodat het met de weerschijn in het water een kubus leek. Bezoekers konden binnenlopen en op de twee verdiepingen objecten van de tentoonstelling Sonsbeek 86 bekijken.

De architect Wiek Röling (1936) was van 1970 tot 1988 stadsarchitect van Haarlem en daarna tot 2001 hoogleraar architectuur aan de TUDelft. Hij is nu onder meer supervisor bij de ontwikkeling van het Hofkwartier, een binnenstads- en havengebied in Dordrecht. Tijdens zijn afscheid als hoogleraar in Delft werd dit paviljoen van Sonsbeek 86 geprezen als zijn mooiste gebouw ooit.

In dezelfde brochure verwondert directeur R. Oxenaar van het Kröller-Müllermuseum zich over het feit dat er zo weinig van de fraaie beelden die sinds 1949 in Sonsbeek de revue passeerden, zijn aangekocht door de overheid. Namen noemt hij ook: Zadkine, Lipchitz, Marini, Giacometti en Hepworth hadden voor 'redelijke prijzen' kunnen worden aangeschaft. Een brug tever voor gemeente, provincie en rijk; wel te aanschouwen in en vooral rond Oxenaars museum.

Kunstenars exposeren niet gauw meer buiten omdat zij vooral gebruik maken van fragiele materialen, vertelt Oxenaar. Dat vult de uitleg van Saskia Bos aan over de toenemende onverenigbaarheid van beelden en natuur. Sterker, een aantal uitgenodigde kunstenaars neemt bewust afstand van het thema 'beelden-buiten'. Dat is niet nieuw, betoogt Bos, die weg is al in '71 ingeslagen. De kunst heeft zich sindsdien verder ontwikkeld en daarvan wil Bos een indruk geven. In een brochure bij de expositie schrijft ze: 'Draperieën, decors, pseudo-meubels, huisjes, kooien, maar ook vormen die herinneren aan kelken, bootjes of eivormen zullen in de paviljoens te zien zijn en daarmee (...) in doorzichtige hulzen staan'. De meeste beelden missen massa en zijn transparant, ijl van structuur, of gemaakt van licht materiaal.

Het idee om kunst te presenteren in paviljoens is voor recensente Janneke Wesseling van NRC Handelsblad geen onverdeeld succes. De opstelling ervan – afgezien van de 'ondraaglijke' hitte – brengt zo geen relatie tot stand tussen beelden en landschap, schrijft ze. Het waterpaviljoen van Wiek Röling in de Grote Vijver staat naar haar mening 'te vol met grote beelden' en lijkt op een 'vastgemeerde Mississippiboot'. Wel wordt ze betoverd door het paviljoen van de architecten Benthem en Crouwel op de weide naast de Witte Villa. Dat is 'fragiel' en glooit zo mooi mee met een helling dat zij deze constructie nog wel zonder beelden in Sonsbeek had willen zien staan. Wesseling is wel te spreken over de tentoonstelling: '(...) groot was vaak mijn vreugde wanneer

Georg Jiri Dokoupil – OMO-poort (1986)

Deze spectaculaire, acht meter hoge en negen meter brede, lichtblauwe poort stond op Sonsbeek 86 aan het begin van de Weg naar de Belvédère bij het kruispunt met de Tellegenlaan. Dokoupil (1954, Tsjecho-Slowakije) verhuisde in 1968 met zijn ouders naar Duitsland waar hij studeerde aan de kunstacademie in Düsseldorf. In de periode 1980-1982 werkte hij met een groep kunstenaars die door kunstcritici werd aangeduid als 'Die Neue Wilden'. Rond 1985 maakte hij aan popart verwante kunst die, met ironie, het triviale van de consumptiemaatschappij uitbeeldt. Logo's van bekende internationale merken, waaronder Nivea, Nestlé, 4711, OMO. Hij vernieuwde voortdurend zijn stijl en de gebruikte technieken. Zijn latere werk is totaal anders dan wat op Sonsbeek 86 werd getoond.

ik een kunstwerk had gelokaliseerd, niet alleen vanwege de ontdekking, maar ook omdat veel van deze beelden zo móóí zijn en verrassend. De recensent van Het Parool denkt er anders over: 'Toch moet mij van het hart dat Sonsbeek '86 heel veel meer heeft beloofd dan ik in werkelijkheid ben tegengekomen. (...) Dan is het een beetje teleurstellend als er in dat overweldigende park slechts hier en daar een beeld(je) te vinden is. En het is nog teleurstellender als blijkt dat veel van die beelden de confrontatie met de natuur niet aankunnen', aldus een kunstrecensent. Oud-cultuurambtenaar Herman Hofman meldt in zijn brochure De Sonsbeek Beeldtentoonstellingen in Arnhem eind 1988 dat de voorlichting aan het publiek in 1986 nu eens goed voor elkaar was. Een catalogus met veel toelichting, een aparte uitgave voor het onderwijs en rondleidingen door deskundige medewerkers en ook veel meer inhoudelijke en deskundige aandacht in de pers dragen bij aan een veel beter gevoel dan bij voorgaande exposities.

Een nieuw fenomeen steekt de kop op: vandalisme. Al tijdens de voorbereiding blijkt het nodig bewaking in te stellen. Dat kost bijna twee ton guldens en nog blijkt het niet mogelijk beschadiging tijdens de nachtelijke uren te voorkomen. Er werd entree geheven, maar dat bleek eenvoudig te omzeilen door zuinige bezoekers. Vooral Arnhemmers blijken hier geen drie rijksdaalders (3,5 euro) per persoon voor over te hebben. Niettemin worden er 80.000 kaartjes verkocht.

Toch weer Sonsbeek

Dat Sonsbeek 86 er kwam, was bijna een wonder. Een eerdere poging om een beeldtentoonstelling mee te laten liften op het enthousiasme voor de viering van Arnhem 750 jaar in 1983 - of andersom - lijdt schipbreuk. De voorbereidingstijd is te kort. In 1983 wordt op initiatief van de nieuwe directrice van het Gemeentemuseum, Liesbeth Brandt Corstius, door een groepje deskundigen uit de wereld van de beeldende kunst besproken of en zo ja hoe een nieuwe Sonsbeek-expositie kans maakt. Saskia Bos, directeur van kunstcentrum De Appel, is een van de deelnemers en haar voorstel wordt uitgewerkt.

Medio 1985 realiseren alle betrokkenen zich dat het erg kort dag is om het jaar erna park Sonsbeek weer aan te kleden. Omdat de omstandigheden tamelijk gunstig lijken zetten de initiatiefnemers toch door: het rijk wil een stevige bijdrage verlenen en Saskia Bos kan zich vrijmaken. Een jaar wachten zou concurrentie hebben opgeleverd van de internationale kunsttentoonstelling Documenta in het Duitse Kassel. In 1986 leveren enkele grote bedrijven – Akzo, Amro Bank, Centraal Beheer en IBM – substantiële bijdragen aan de exploitatie, met in hun kielzog een serie kleine sponsors. Deze grote jongens vaardigen bestuursleden af en stellen zelfs personeel beschikbaar. Sonsbeek 86 kost omgerekend ruim 1 miljoen euro. De begroting loopt op, louter artistieke motieven geven niet meer de doorslag. In 1966 was het budget nog een tiende daarvan.

Rob van Otterloo

Bronnen: Sonsbeek, stadspark van Arnhem (1998); catalogus en brochures Sonsbeek 86; De Sonsbeek Beeldtentoonstellingen in Arnhem, een blijvende traditie? door Herman Hofman (1988); Arnhemse Courant 31-5-1986, Algemeen Dagblad 3-5-1986, De Nieuwe Krant 25-1-1986, NRC Handelsblad 20-6-1986, archief Luuk Broer.

De munten van de baron (vervolg)

In het vorige nummer van het Infobulletin vroegen wij u om informatie over drie herinneringsmunten waarop de afbeelding van een ploeg, de naam van H.J.C.J. baron Van Heeckeren en de vermelding van een landbouwgewas voorkwam. De keerzijde bevatte volgens ons een tekst over vrijmetselarij en het regeringsjubileum van 1874 van koning Willem III. Dat bleek een misverstand, waar wij de heer Kooi (oud-voorzitter Prodesse Conamur) ons op wees.

Eigenaar van de munten blijkt de heer Brian Isfeld in Canada te zijn. Wij hebben hem gebeld. Hij vertelde dat hij in 1983 zo'n 40 munten en medailles had gekocht bij een munt-handelaar op Vancouver Island, British Columbia (Canada). Op een aantal munten komt de naam van baron Van Heeckeren voor. Andere munten stammen uit Nederlands-Indië en sommigen hebben betrekking op de vrijmetselarij. Zelf denkt Brian Isfeld dat de munten ooit van één eigenaar zijn geweest. Navragen bij de handelaar kan niet meer, die is 1990 overleden.

De Geldersche

De heer Isfeld heeft ons meer foto's gestuurd, waaronder ook de werkelijke keerzijde van de munten-met-de-ploeg. Daarop staat het wapen van de provincie Gelderland plus de tekst 'Geldersche Maatschappij van Landbouw' en het jaartal 1846, het oprichtingsjaar van de organisatie (zie bijgaande foto's). De oprichting van *De Geldersche Maatschappij van Landbouw*, ook wel 'de Geldersche' genoemd, was op 13 december 1845 bij Koninklijk Besluit goedgekeurd. Tijdens de algemene ledenvergadering op 1 mei 1846 in Arnhem werd de eerste voorzitter gekozen en was de Geldersche een feit. Aanvankelijk was het een deftige herenclub van landadel en notabelen zoals notarissen, handelaren en burgemeesters. Zij bezaten grond of een landgoed waar ze landbouw bedreven of waar ze pachtbedrijven hadden. Baron Van Heeckeren van Enghuizen, eigenaar van het landgoed Sonsbeek en tal van boerderijen en landbouwgronden, was één van de 516 leden van het eerste uur. De contributie bedroeg f 2,50 per jaar. Dat was voor veel kleine boeren een te grote drempel om lid te worden.

Volgens de statuten stelde De Geldersche Maatschappij van Landbouw zich ten doel, *'het bevorderen van den bloei en den vooruitgang van akkerbouw, veeteelt en houtteelt in deze provincie.'* De Geldersche legde zich toe op het overdragen van kennis. Dat gebeurde o.a. door het organiseren van tentoonstellingen, waar het beste van het beste op landbouwgebied te zien was, en keuringen van vee en landbouwproducten. Het was een hele eer om op de jaarlijkse tentoonstelling met een medaille en oorkonde te gaan strijken. Was het niet met de beste stier, dan viel de prijs voor de mooiste hortensia ook niet te versmaden.

Landbouwprizen

Volgens de in Canada gevonden medailles sleepte Baron Van Heeckeren tijdens de landbouw-tentoonstellingen van 1856 en 1858 prijzen in de wacht voor de beste Winter- en Zomerrogge, Naakte haver, Boekweit, Linzen, Winter- en Zomertarwe, maar ook voor Wol, Lammeren en een tweede prijs voor 'Ooijen inlandsch ras'. Of het feit dat zijn achterneef, Ludolf Anne Frederik Hendrik baron van Heeckeren, in die periode algemeen secretaris van de organisatie was, een rol speelde bij de toekenning van de prijzen, is niet duidelijk. Ook hoe de munten in Canada zijn terecht gekomen blijft voorlopig nog een raadsel.

Jos Diender

Bron: 'Anderhalve eeuw Gelderse Landbouw' - J. Bieleman e.a.

Redactioneel

Bijna zeven jaar lang was Jos Diender redactielid van het Infobulletin. De serie over de molens langs de beek was van Jos, en veel andere cultuurhistorische artikelen. Zoals het onderzoek naar de vergeten executie tijdens WO2 in Sonsbeek. Hij was jarenlang zeer productief, zowel in research, schrijven, illustreren als organiseren. Afspraak was afspraak met Jos. Nooit hoefde je aan hem te trekken, het artikel lag er al. En hij was streng bij het nabespreken van verschenen nummers, gericht op verbetering van taal en vorm. Een mooie graphics, zijn vak. Een paar maanden geleden koos Jos voor andere bezigheden op meer afstand van onze parken. Hij verlaat de redactie maar heeft beloofd af en toe als auteur een bijdrage te blijven leveren. Jos, bedankt. Welkom Gerard Herbers, die u als auteur al kent uit de twee vorige nummers. En, o ja, we hebben de vormgeving vernieuwd.

Elk jaargetijde heeft z'n eigen charme

Wandelen met parkgidsen

De renovatie van het bezoekerscentrum is in volle gang. In de noodlocatie worden de activiteiten van het centrum provisorisch voortgezet. De Witte Watermolen draait gewoon door en ook de gidsenwandelingen in het park ondervinden weinig hinder van de werkzaamheden. Naast de wekelijkse wandeling op zondagmiddag is er op de tweede zondag van elke maand een themawandeling.

Parkgids Eddy van Heeckeren, in klederdracht op de Molendag, Pinksteren 2007.

In november was er een wandeling op het 'begraafpark' Moscowa en in oktober een paddestoelenwandeling. In september traden de parkgidsen 'buiten de perken'. Op Open Monumentendag voerden de wandelingen door de Burgemeesterswijk en de Transvaalbuurt, de woonwijken die rond 1900 werden gebouwd op het grondgebied van het oude landgoed Sonsbeek. In September vond de poëziewandeling plaats en op de enige mooie zondag in juli liepen volwassenen en kinderen op blote voeten door het park. Eén van de mensen die betrokken zijn bij het opzetten en organiseren van de gidsenwandelingen is Eddy van Heeckeren. Zie: bijgaande foto tijdens de Molendag, Pinksteren 2007. Met haar praten we over haar passie voor Sonsbeek.

Van Heeckeren? Familie van?

Héél in de verte. Van Heeckeren is een geslacht van oude Gelderse adel, waarvan de stamreeks beschreven is vanaf 1420. In de loop der jaren zijn verschillende takken ontstaan. Adellijke families bezaten huizen en landerijen en vermeldden de namen van deze goederen achter hun familienaam. Door huwelijk, vererving e.d. werden bezittingen toegevoegd of erfden zoons of dochters een deel van de landerijen en werden zij 'heer van...' of 'vrouw van...'. Zo is de baron van Heeckeren die het park Sonsbeek in 1821 aankocht, 'heer van Enghuizen en Beurse, Beverweerd en Odijck'. De splitsing tussen deze familie en de mijne - van Heeckeren van Brandsenburg - heeft omstreeks 1665 plaatsgevonden.

Hoe lang ben je al parkgids?

In 1998 heb ik de parkgidsenopleiding gedaan. Zoals je wellicht weet is die cursus destijds opgezet ter gelegenheid van het jubileumjaar 1999, toen het park 100 jaar in bezit van de gemeente was. Dit werd groots gevierd, mede door herinvoering van het fenomeen parkgids, zoals het ook 100 jaar daarvoor bestond.

Wat was je motivatie om aan de gidsencursus mee te doen?

Ten eerste de wetenschap dat het park ooit bezit was van een familie van Heeckeren. Ik was - net als jij nu - nieuwsgierig naar een eventuele verwantschap tussen onze geslachten. Een andere belangrijke overweging was het vooruitzicht om binnen afzienbare tijd met de VUT te gaan. Ik zocht een leuke bezigheid, liefst buiten en gemakkelijk met de fiets bereikbaar, omdat ik toen geen auto had. Met groepen mensen door zo'n mooie omgeving te lopen en van de rijke geschiedenis te vertellen, dat beantwoordde helemaal aan mijn wensen.

Wat heeft je in al die jaren het meest geboeid in Sonsbeek?

Dat elk jaargetijde zijn eigen charme heeft. Wanneer je er ook komt, er valt altijd veel te genieten. Ook mooi vind ik dat er zoveel gebruik van het park wordt gemaakt door allerlei mensen en groepen en dat er veel evenementen plaatsvinden zonder dat het té veel wordt. Ik kijk erg uit naar de beeldtentoonstelling die voor 2008 op stapel staat.

Gerard Herbers

Over fruitbomen, zorgenkinderen en kunstenaars

Op safari met de parkbeheerder

Het is midden november en het heeft 's nachts al een paar keer gevoren. Parkbeheerder Jeroen Glissenaar haalt mij op voor de safari, de periodieke rit door de parken om het onderhoud te bezien. We beginnen vanaf de Zypendaalseweg in Sonsbeek. De jaarlijkse bladcampagne is bijna afgelopen. Men heeft onder de parkbomen met opzet bladeren laten liggen. Die bladeren bevorderen de doorlaatbaarheid van de ondergrond en dienen ook als voedsel voor de boom. De Steile Tuin is winterklaar gemaakt. De bovengrondse plantenresten zijn verzorgd en de sierlijke graspluimen mogen in de winter blijven staan.

Op de plaats waar de kruidentuin van het Bezoekerscentrum stond komt een kleine boomgaard van hoogstamfruitbomen. De bomen – appel, peer en mispel, van diverse Gelderse rassen – zijn besteld en betaald. Na wat grondverbetering worden ze in het voorjaar geplant. Tegelijk worden langs de lange muur van de Begijnemolen/Watermuseum vijf leipen geplant. Het StJansveld ziet er dan weer wat aangeklederd uit.

Voedsel voor de honingzwam

We zien in Sonsbeek weer bomen met rode stippen en met (lelijke) rode nummers. Jeroen Glissenaar heeft de jaarlijkse visuele boomcontrole (Visual Tree Assessment) uitgevoerd. Een rode stip geeft aan dat de boom er zo slecht aan toe is dat hij verwijderd moet worden. Een nummer betekent twijfel over de toestand van de boom. Een tweede controle, nu door een externe deskundige, moet uitmaken of de boom behouden kan blijven. Door de kap en de storm van het afgelopen seizoen is het aantal zorgenkindjes onder de bomen van Sonsbeek gedaald van 125 naar 78. Men zal een aantal afgekeurde bomen niet omzagen maar alleen de kroon eruit halen. Waarom? De honingzwam in het beukenbos van Sonsbeek heeft tussen de bomen honderden ondergrondse draden getrokken waarvan wij alleen een aantal vruchten zien, paddestoelen. Via die ondergrondse draden speurt de honingzwam naar de zwakste beuken om die op te eten. Volgens de theorie van een Engelse bosspecialist laat de zwam de meer gezonde bomen met rust als hij elders genoeg voedsel vindt. Conclusie: het is beter voor het bos om stammen van opgegeven bomen te offeren aan de zwam dan ze weg te halen.

Kunstwerken

De afgelopen maanden heeft de parkbeheerder kunstenaars die deelnemen aan Sonsbeek 2008 rondgeleid om in het park een geschikte plek voor hun kunstwerk te vinden. Iedereen accepteert dat de mogelijkheden van het park leidend zijn en Jeroen is tevreden met het resultaat. Het door een vallende boom beschadigde Sonsbeek-2001-kunstwerk 'Skies captured' – de metalen bollen in de Koude Vijver – zal worden weggehaald voor reparatie en pas na Sonsbeek 2008 op die plek worden herplaatst.

Op de Parkweg zien we dat de waterleiding naar Cranevelt/Alteveer wordt vernieuwd. De oude leiding is de afgelopen jaren regelmatig gebroken wat veel overlast gaf. De aanleg van de nieuwe leiding gebeurt met ondergronds boren. De boorkop wordt elektronisch bestuurd en het graafwerk is minimaal. Ook de wateraanvoerleiding door park Zypendaal wordt op dit moment met ondergronds boren vernieuwd. We komen langs boerderij De Teerplaats waar tuin en erf opnieuw zijn ingericht met behoud van het boerenkarakter.

Iets verderop in Zypendaal is het jonge beukenbos gedund door de brandweer, als oefening. De werkgroep van het IVN, die één zaterdag per maand helpt bij het parkonderhoud, heeft op Gulden Bodem rododendrons en bomen gesnoeid en de wildwal vrijgesteld. Betrokken gebruikers maken het bos mooier.

Luuk Broer

**Zijn uw burens al
Vriend van Sonsbeek?
Spreek hen eens aan,
of leen dit blad aan ze uit.
Aanmelden: www.parksonsbeek.nl**

Verre Vrienden...

Oorlog voorkwam Keukenhof in Sonsbeek

Verre Vrienden

Vrienden van Sonsbeek die niet in of bij Arnhem wonen. Hen laten we aan het woord in de serie Verre Vrienden, waarbij vooral het verleden een rol speelt. Derk Jongman (79) uit Wijchen is er zo een. Negentien jaar, van 1933 tot 1952, woonde hij in een van de poorthuizen van Sonsbeek, aan de Apeldoornseweg. De Slag bij Arnhem en de evacuatie van de Arnhemmers maakte hij er mee. Wie kende z'n vader, wijkagent Jongman niet?

*Poorthuis van Sonsbeek aan de Apeldoornseweg.
Tekening: Jansje Bouman.*

Hij stond in Klarendal bekend als *Jan met de voetjes*. Toen hij een andere wijk kreeg en daarom in 1933 verhuisde naar het poorthuis aan de Tellegenlaan 1, bij de ingang van park Sonsbeek, kenden de bewoners van Sonsbeek hem als *Lange Jozef*. Maar agent nummer 130, de vader van Derk Jongman, heette gewoon Jacobus. Z'n bijnamen zeiden alles over zijn postuur. Dat was indrukwekkend genoeg om groepen burgers na een aanmaning uit zijn mond bij een oloppeje weer rustig huiswaarts te laten keren. Derk Jongman schudt de ene na de andere anekdote uit zijn mouw. Dat zijn vader zo'n echte ouderwetse, rechtvaardige politieagent is geweest, dat hij in het gezin met nog vier dochters een plezierige man was en dat hij net voor zijn pensionering op 56-jarige leeftijd overleed, heeft diepe sporen nagelaten. "Ik heb een vriend aan mijn vader gehad", zegt hij.

Andere tijden, andere maatstaven. De familie Jongman paste zeven personen sterk 'met gemak' in het poorthuis. "De vier meiden op één kamer, mijn ouders op een kamer en ik in een kleintje. Zo hielden we zelfs nog een paar slaapkamers op de verdieping over", vertelt Derk Jongman. In het huis bevond zich zelfs een politiepost, met EHBO-kist, brandmelder en telefoon. Het nummer was 26782, weet hij uit het blote hoofd.

Voor de deur zag het er allemaal heel anders uit dan nu. Over de Apeldoornseweg liepen vooral mensen, regelmatig kwam er een koetsje of een paard en wagen voorbij en héél af en toe een auto. "Als kinderen schreven we de nummers op. In een paar uur tijd had je er hooguit een stuk of tien." Voor de poorthuizen stond aan de straatkant een hek, voor het hek was een parkeerplaats. "Daar stopten bussen met nieuwsgierige mensen die Sonsbeek wel eens wilden zien. Want zo'n park in Engelse stijl kenden ze meestal niet."

Rondleidingen

Aan die kant, de oostzijde, had dan ook parkeerwacht Van Beek postgevat, net als gids Vizet die rondleidingen gaf, een rijwielbewaarder omdat fietsen in het park verboden was en de kraam van Huts stond er vaak tot 's avonds laat met fruit. De gids werd niet betaald, maar aan het eind van de rondleiding antwoordde hij op de vraag wat de kosten waren altijd: "Dat laat ik aan uw beleefdheid over." Als kind ging Derk naar de christelijke lagere Oranjeschool in de Sloetstraat. Ook op zaterdag, tot een uur of twaalf. Bovenmeester Boekholt woonde aan de Dalweg. Daarna ging het naar de ulo aan de Bloemstraat, die later verhuisde naar de Paterstraat. De krokusvakantie bestond niet, wel de aardappelrooivakantie. Er waren veel landbouwbedrijven in de buurt, de boerderijen stonden tot bij de katholieke kerk in de De Wiltstraat en in de Sloetstraat.

Het wonen aan de rand van het park heeft hij als heel bijzonder ervaren. "We hadden dank zij het Sonsbeekpark zo'n groot speelterrein dat we bij het verstoppertje spelen gewoon onvindbaar waren. Toen had je ook al de Hertenkamp. De Witte Villa was een chique hotel met personeel in rok en voorrijdende koetsen. Het terrein was afgezet met witte palen, elke week werden alle omliggende paden schoongemaakt.

Rond de plantsoenen stonden lage, halfronde hekjes en je mocht niet van de paden af." Het gezin Jongman kwam nooit in de Theeschenkerij omdat het geld er eenvoudigweg voor ontbrak. Er werden spelletjes gedaan die weinig geld kostten: tolleren bij de meisjes-hbs, omdat daar tegels lagen, tikkertje, landje veroveren. Maar rolschaatsen waren al te duur voor gewone mensen met het inkomen van een wijkagent. Vader Jongman beschikte wel over een rijwiel: een dienstfiets. Verder was Sonsbeek natuurlijk een oase voor kinderen. De oorlogstijd is voor Derk Jongman een inktzwarte periode geweest. "Het was horen, zien en zwijgen. Je veranderde als kind. Je vriendjes kwamen plotseling in het uniform van de Hitler Jugend in de klas. 'Pas erop, ik pak je', zeiden ze als je de een of andere opmerking maakte. En dat meenden ze. Hier in de buurt woonden een heleboel joden, voor ons gewone mensen. Er zijn er maar weinig teruggekomen uit de kampen."

Pinksteren

Het begin van de oorlog herinnert hij zich nog precies. "De oorlog brak uit op 10 mei 1940. Twee dagen later was het Pinksteren en zou er in Sonsbeek een soort Keukenhof worden geopend: overal in de plantsoenen waren bollen met bloemen geplant, rond de vijvers stonden potjes met olie, die 's avonds voor een feeëriek gezicht moesten zorgen. Voor het zover was, kwamen de Duitsers het park in en reden ze schots en scheef overal doorheen. Geen enkel respect. Ze vorderden het hotel, legerden er de officieren en trokken zich nergens iets van aan." Vader Jongman werd opgeroepen in Schalkhaar een speciale opleiding te volgen en moest trouw aan de *Führer* zweren. Dat weigerde hij met nog een aantal andere Arnhemse agenten. Er volgde geen reprimande, de 'weigeraars' werden naar huis gestuurd. De Slag om Arnhem herinnert Derk zich als de dag van gisteren. "Over de Apeldoornseweg kwamen voortdurend SS-ers met groepjes krijgsgevangenen. Die gingen naar de Saksen Weimarkazerne. Zelfs postbodes- en brandweermannen-in-uniform zag ik erbij. Wat hadden die dan verkeerd gedaan? Een SS-er stond hier ter hoogte van Sonsbeek en hij wenkte naar een SS-er die met een groepje aankwam dat hij die mensen over wilde nemen. Daarna liep hij rechtstreeks met ze het park in. Nog steeds vraag ik me af of dat de mensen zijn geweest die in Sonsbeek gefusilleerd zijn."

De evacuatie

Kort erna volgde de evacuatie van Arnhem. "Er waren Duitse militairen bij ons ingekwartierd. Toen de Arnhemmers de stad uit moesten, kwamen ze bij mijn vader met hun hond. Of hij die dood wilde schieten, want ze mochten de dieren niet meenemen. Mijn vader kón dat niet. Een ingekwartierde Duitser – ik weet nog precies dat hij baardschurft had – zei dat hij het karwei wel zou opknappen. Hij ging met de honden het park in." Het gezin Jongman evacueerde met nog acht gezinnen naar Lieren bij Beekbergen. Daar was ook de familie Van Doorn bij met hun zoon Johnny. "Een hummeltje was het", herinnert Derk zich. Negen maanden lang woonden ze met al die gezinnen in een pastorie. Na deze periode was het gebouw uitgeleefd. In park Sonsbeek waren tientallen schuttersputten gegraven en lagen hier en daar gesneuvelden en geëxecuteerden onder de grond.

Onlangs was Derk Jongman weer in Sonsbeek. "Het is er een rommeltje met al die afgevallen takken. Wat ik niet snap: het is een park, toch geen bos? Dan moet je Sonsbeek ook als park onderhouden. Als een Engels park, zoals het is aangelegd. Nee, Sonsbeek is Sonsbeek niet meer." Op het emailadres jongman-talsma@versatel.nl kunt u hem bereiken.

Rob van Otterloo

Oproep deelnemers gilde Sonsbeek 2008

Van 15 juni tot 21 september 2008 zal de tiende editie van de internationale kunsttentoonstelling Sonsbeek plaatsvinden, met dit keer als thema 'Grandeur'. Zeer bijzonder aan Sonsbeek 2008 is dat Arnhemmers de kunstwerken tijdens een optocht door de stad zullen dragen. Dit zal gebeuren op zondag 15 juni 2008.

Om dit mogelijk te maken wordt om elk van de dertig kunstwerken een gilde gevormd met minimaal zestig gildeleden. Een gilde bestaat uit dragers, maar ook uit mensen die op andere manieren betrokken willen zijn bij het gilde en haar kunstwerk. De belangrijkste taak van het gilde is te zorgen dat het kunstwerk op de juiste wijze door de stad wordt gedragen. Om een kunstwerk niet alleen letterlijk maar ook figuurlijk te kunnen dragen zal binnen het gilde ook aandacht worden besteed aan de kunstenaar, het kunstwerk en het thema 'Grandeur', het streven om boven jezelf uit te stijgen.

Als gildelid dient u uiteraard op 15 juni beschikbaar te zijn. Het gilde zal enkele keren bij elkaar komen om het dragen te oefenen. Verder zullen we samen met het gilde allerlei activiteiten organiseren waar u wel of niet aan kunt deelnemen, zoals een lezing, film, ontmoeting met de kunstenaar.

Aanmelding voor het gilde

Als lid van dit gilde zult u op een hele bijzondere manier deel uit maken van de kunsttentoonstelling Sonsbeek 2008. Wilt u lid van dit gilde worden en/of meer informatie krijgen, dan nodigen wij u uit een email sturen naar sonsbeekgilde@gmail.com. Dat geldt niet alleen voor de leden van Vrienden van Sonsbeek maar ook voor uw huisgenoten, familieleden, burens, vrienden. Op woensdag 16 januari organiseren we een bijeenkomst voor aangemelde gildeleden en geïnteresseerden. Wie zich per email met naam en emailadres aanmeldt krijgt een uitnodiging. Wij zouden vereerd zijn met een gilde van de Vrienden van Sonsbeek!

Moskou, 1920: Vladimir Tatlin's model voor het 'Monument voor de Derde Internationale' wordt getoond in een optocht. De toren zou 400 meter hoog worden – van ijzer, glas en staal – en werd gezien als hét symbool van de moderniteit. De toren is nooit gebouwd.

Oproep materialen voor Sonsbeek 2008

De organisatie Sonsbeek 2008 doet een tweede oproep. Voor twee grote kunstwerken zijn wij op zoek naar gedragen witte bovenkleding en gebruikt tuingereedschap. Bij gedragen witte bovenkleding gaat het om hemden, bloesjes, jurkjes, T-shirts, baby- en kinderkleding en dergelijke. Het is belangrijk dat het materiaal echt gebruikt is. Bij gebruikt tuingereedschap moet u denken aan: gieters, harken, rieken, zeisen, tuinslangen, schoppen, scharen, touwen, emmers, handschoenen, laarzen, oude werkkleding. Kapot materiaal mag ook. Het gaat om handmateriaal, dus niet gemotoriseerd of elektrisch tuinmateriaal.

Het materiaal kan op elke eerste woensdag en vrijdag van de maand worden ingeleverd van 16.00 tot 17.30 uur op boerderij De Teerplaats, Zypendaalseweg 40. Voor beide soorten materiaal geldt dat het zal worden verwerkt in het kunstwerk, dus het kan niet worden geretourneerd. Wel is er een grote kans dat u uw materiaal kunt bezichtigen als onderdeel van een groot internationaal kunstobject!

Cathelijne Bouwkamp,
coördinator Gilden Sonsbeek 2008

Beelden die in Arnhem bleven

Van de negen Sonsbeektentoonstellingen bleven een aantal beelden door aankoop of anders in Arnhem. We identificeerden er vijftien, waarvan er inmiddels één is verdwenen. Op de volgende plaatsen vonden wij van de volgende kunstenaars de volgende beelden, met tussen haken het jaartal van de Sonsbeektentoonstelling waaruit ze afkomstig zijn:

- * Utrechtseweg, tegenover kantoor NUON: Nel Klaasen – Eert de vrouw (1949).
- * Markt: Gijs Jacobs van den Hoff – Mens tegen macht (1952), waarvan het voetstuk 'De Pleuranten' sinds 1970 op Moscowa staat en het Airbornevignet in De Berenkuil.
- * Willemsplein: F. Pompon – Hert (1952).
- * Beekstraat/Walburgstraat, tegen het stadhuis: Ossip Zadkine – Phoenix (1952).
- * Utrechtseweg, in de beeldentuin van het MMKA: Henri Moore – Krijger (1955); Rebecca Horn – Venustrechter (1986); Fortuyn/O'Brien – It's 10 o'clock do you know where the children are? (1986); Jenny Holzer – Under a rock (1986); Marc Quinn – De pisser (1993); Alighiero Boetti – Zelfportret in brons (1993). Er moeten er nog twee in deze tuin staan.
- * Mandelabrug, beide zijden: Remi Zaugg - Hier, Da, Gegenüber (1993), woorden.
- * Nieuwe Kade/Kadestraat naast de Frostbrug: Mirosław Balka – Parachutesprong (1993). Dit object in de vorm van een betonnen put is verdwenen. Is de put opgevuld en zit ie nog in de grond?
- * Sonsbeek, voor de hangbrug: Gabriël Kuri - Fresh epigraphs (2001), drie stenen met tekst.
- * Sonsbeek, Koude Vijver: Henriëtte Lehtonen – Skies captured (2001). De metalen bollen worden binnenkort gerepareerd en gedurende Sonsbeek 2008 even opgeborgen.
- * Parkweg, tegenover Brasserie De Boerderij: Peter Santino – All happy now (2001), te belopen grasheuvel.

Luuk Broer

Colofon

Het Infobulletin is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem en van het Bezoekerscentrum Sonsbeek. Het bulletin verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegestuurd aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek. ISSN 1567-1054

Redactie:

Gerard Herbers
Rob van Otterloo
Luuk Broer (eindredacteur)

Vormgeving en druk:

Coers&Roest

Redactie-adres:

Bezoekerscentrum Sonsbeek,
Zypendaalseweg 24a,
6814 CL Arnhem
email: info@parksonsbeek.nl

Het Lentenummer van het Infobulletin verschijnt 18 maart. Uiterste datum inleveren kopij: 15 februari 2008.

Vorige nummers vindt u op de website www.parksonsbeek.nl onder > Nieuws.

Reden retourzending:

Postcode:

Plaats:

Naam:

Straat:

Het correcte adres is:

6814 CL Arnhem.

Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat geval zo vriendelijk zijn om hieronder de juiste gegevens in te vullen en het blad 'retour afzender' of deze strook in een enveloppe terug te sturen naar: Vrienden van Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a,

Retour afzender/adreswijziging

TNT Post
Port betaald
Port Payé
Pays-Bas

